

Wikipedia van de Verlichting

voor 5 havo/vwo Geschiedenis

Docentenhandleiding

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Educatief programma voor 5 Havo/Vwo: <i>Wikipedia van de Verlichting</i>	3
	a. Doelen & eindtermen	3
	b. Doelgroep	4
	c. Tijd	4
	d. Kosten	4
	e. Reservering	4
3	Vorbereidende les	4
	a. Korte introductiefilm	4
	b. Frontispice van de Encyclopédie	5
	c. Verhandelingen van Teylers Godgeleerd Genootschap	5
4	Bezoek Teylers Museum	6
	a. Bibliotheek	6
	b. De Postkamer	7
	c. Ovale Zaal	7
	d. De Grote Elektriseermachine	7
	e. 1 ^o Schilderijenzaal	8
	f. Vrije opdracht	8
5	Terug op school	8
6	Bijlagen	10
	I Personificaties op de Frontispice van de Encyclopédie	10
	II Voorbeelden in de Verhandelingen van het Godgeleerd Genootschap	10

1 Inleiding

Hoe redden de mensen zich vroeger zonder Wikipedia? Diderot en d'Alembert schreven in de 18e eeuw de *Encyclopédie*: alle kennis over de wereld was hierin verzameld en iedereen (met geld) kon hem raadplegen. Hij was daarmee de allereerste voorloper van Wikipedia, en hét symbool van de Verlichting. En daarom het eerste boek dat in 1784 door Teylers Museum werd aangeschaft (waardoor ook mensen zonder geld hem konden inzien).

Teylers Museum in Haarlem werd in 1784 als eerste museum in Nederland opgericht vanuit het verlichte ideaal dat kunst en wetenschap de mensheid konden verrijken, en dat verbreding en het delen van kennis de maatschappij en het welzijn van mensen konden verbeteren. Daarom is er in Nederland geen betere plek om de Verlichting voor leerlingen tastbaar en concreet te maken dan Teylers Museum.

Het museum dankt zijn bestaan aan Pieter Teyler van der Hulst, een rijke bankier uit Haarlem. Als man van de Verlichting vond hij het belangrijk om kennis over kunst en wetenschap onder burgers te verspreiden. Hij stierf kinderloos in 1778 en met het geld van zijn nalatenschap werd het museum gebouwd en ingericht. Het oudste deel, de Ovale Zaal, werd in 1784 geopend als eigentijds centrum voor kunst en wetenschap. Het was meteen een toeristische attractie: keizer Napoleon kwam kijken, tsaar Alexander I, koning Willem I, Albert Einstein – om een paar beroemde bezoekers te noemen.

Het museum verenigt belangrijke collecties schilderijen en tekeningen, natuurkundige instrumenten, fossielen, mineralen, penningen en munten. En vormt daarmee in feite een encyclopedie in 3D.

2 *Wikipedia van de Verlichting* Educatief programma voor 5 HAVO/VWO

Om leerlingen te helpen een concreet beeld van zo'n abstract begrip als de Verlichting te vormen, is een educatief programma ontwikkeld dat aanhaakt bij de eindtermen in de diverse methodes en de historische context (*Verlichtingsideeën en de democratische revoluties 1650 – 1900*). Het kan goed ingezet worden als afsluiting van de behandeling van deze periode in de klas.

Het programma *Wikipedia van de Verlichting* wil leerlingen laten ervaren wat de Verlichting betekent voor de ontwikkeling van kunst en wetenschap. Bijzonder is dat leerlingen tijdens het bezoek aan het museum voor deze ene keer de echte *Encyclopédie* van heel dichtbij mogen bekijken.

a. Doelen en eindtermen

De kenmerkende aspecten die aan de orde komen in het programma, zijn:

- 26 Wetenschappelijke revolutie: in de exacte wetenschappen komen theorieën en wetten voortaan tot stand op grond van redeneren en waarnemen in combinatie met experimenteren.
- 27 Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

In aansluiting hierop luiden de doelstellingen van het programma als volgt:

- Leerlingen kunnen de betekenis van de Verlichtingsideeën voor het heden aangeven
- Leerlingen herkennen in het bronnenmateriaal de kenmerkende aspecten van de Verlichting
- Leerlingen kunnen het geboden bronnenmateriaal op waarde schatten en inzetten bij het geven van verklaringen over gebeurtenissen en ontwikkelingen ten tijde van de Verlichting
- Leerlingen bespreken het geboden bronnenmateriaal met hulp van argumenten en houden rekening met het onderscheid tussen feiten en meningen

- Leerlingen krijgen inzicht in de denk- en leefwereld van de Nederlandse, verlichte burgerij in de tweede helft van de 18^e eeuw
- Leerlingen krijgen inzicht in de verschillende manieren waarop tijdens de Verlichting van gedachten werd gewisseld en kennis verspreid
- Leerlingen leren verbanden zien tussen de Wetenschappelijke revolutie en (de politieke ideeën van) de Verlichting
- Leerlingen leren aan de hand van de geschiedenis van een aantal voorwerpen hoe belangrijk het is zélf onderzoek te doen in de wetenschap en een zelfstandige mening te vormen

b. Doelgroep

Het programma is bedoeld voor leerlingen geschiedenis in klas 5 (havo en) vwo. Leerlingen mogen hun smartphones meenemen, want onderdeel van het programma is om foto's te nemen van objecten die ze zelf een goed voorbeeld vinden van de kenmerkende aspecten van de Verlichting.

c. Tijd

Het programma bestaat uit twee - eventueel drie - delen: een voorbereidende les op school (max. 2 uur), een bezoek aan het museum (1,5 uur) en een afsluitende les (optioneel) op school (ca. 1 uur).

d. Kosten

Check de actuele prijzen op de website: www.teylersmuseum.nl.

Schoolbegeleiders hebben gratis toegang. Het museum gaat uit van 1 schoolbegeleider per 15 leerlingen.

De cultuurkaart is geldig. Voor het aanmaken van een weborder heeft het museum de naam van de budgethouder nodig en het nummer van diens cultuurkaart.

e. Reservering

Reservering is noodzakelijk. Neem hiervoor contact op met de afdeling Publiekszaken: reserveringen@teylersmuseum.nl of 023-5160972.

3 Voorbereidende les

Om het bezoek aan het museum zo 'rijk' mogelijk te laten zijn, wordt aangeraden om de voorbereidende les op school te doen. Je kunt alle onderdelen doen of er een of twee uit kiezen.

a. Korte introductiefilm

Bekijk samen eerst een korte introductiefilm over Pieter Teylers Huis. De woorden zijn van spoken word artiest Mike Warners; de dans van Gene Power.

Kijkopdracht voor de leerlingen:

Kijk, luister en bedenk voor jezelf wat jij de mooiste woorden vindt, de mooiste beweging of de mooiste kamer.

<https://www.youtube.com/watch?v=3w-g-QpdAUY> (2:06 min)

Wissel de mening over woorden/beweging/kamer van de leerlingen klassikaal met elkaar uit. Vraag ook naar het waarom.

b. Frontispice van de Encyclopédie

De héle Encyclopédie van Diderot et d'Alembert is gedigitaliseerd en via de site te bekijken. Klik op de link: [76h 001 \(teylersmuseum.nl\)](https://www.teylersmuseum.nl/76h001)

De Frontispice (illustratie bij de titelpagina) is te vinden bij de Topstukken. Klik op de link: [Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers \(teylersmuseum.nl\)](https://www.teylersmuseum.nl/encyclopedie-ou-dictionnaire-raisonne-des-sciences-des-arts-et-des-metiers)

Opdracht voor de leerlingen:

Welke personificaties (van begrippen en beroepen) zijn op deze plaat te zien (en welke ontbreken juist)?

Tijdens het bezoek aan het museum krijgen de leerlingen hier uitleg over; het is dan des te interessanter om te horen hoe ze zelf de plaat hebben 'gelezen'. In **Bijlage I** vind je een uitleg.

c. Verhandelingen van het Godgeleerd Genootschap

Een belangrijk middel in de Verlichting om kennis met elkaar te delen, waren de genootschappen. Teylers Stichting kent al sinds de oprichting in 1778 twee genootschappen: het Godgeleerd en het Tweede Genootschap (waaronder alle andere vakgebieden, zoals natuurkunde, geschiedenis en kunst).

Genootschappen nodigden middels prijsvragen geïnteresseerden uit met oplossingen te komen voor actuele maatschappelijke en wetenschappelijke vraagstukken. De prijs voor de winnaar was een erepenning van goud. Iedereen in heel Europa kon deelnemen aan zo'n prijsvraag. In veel Europese landen zijn op deze manier wetenschappelijke publicaties tot stand gekomen. Genootschappen brachten deze publicaties uit in 'Verhandelingen'. In de loop van de 19de eeuw raakten de genootschappen uit de mode. De wetenschap specialiseerde zich in een snel tempo en werd steeds vaker op universiteiten beoefend. Toch bestaan de twee genootschappen van Teylers Stichting nog steeds en worden er ook nog steeds prijsvragen uitgeschreven. Op de website van Teylers Museum staat een overzicht van de prijsvragen van beide genootschappen die tussen 2008 en 2021 zijn uitgeschreven: [Teylers Stichting \(teylersmuseum.nl\)](https://www.teylersmuseum.nl) (scroll naar beneden door).

In Nederland is tegenwoordig de KNAW (Koninklijke Nederlandse Academie der Wetenschappen) het bekendste genootschap. In Haarlem bestaat (naast de twee Teyler genootschappen) nog altijd de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. In Groot-Brittannië is *the Royal Society* een voorbeeld en in Frankrijk *l'Académie des Sciences*. De leden zijn tegenwoordig wel in de eerste plaats wetenschapper en onderzoeker aan een universiteit. Ze worden pas gevraagd om lid te worden van een genootschap als ze hun sporen in de wetenschap hebben verdiend.

In het eerste deel van de Verhandelingen van het net opgerichte Godgeleerd Genootschap staat een aantal doelstellingen vermeld. Via de link kan gebladerd worden in het boek:

[60a 1 \(teylersmuseum.nl\)](https://www.teylersmuseum.nl/60a1)

Opdracht voor de leerlingen:

Ga in de Verhandelingen van Teylers Godgeleerd Genootschap op zoek naar belangrijke zinsneden die de Verlichtingsgedachte goed uitdrukken, en waarin het belang van kennis voor het toepassen van tolerantie – ook op het gebied van godsdienst! – wordt benadrukt.

In **Bijlage II** vind je een aantal goede voorbeelden.

4 Bezoek Teylers Museum

Je kunt je met je leerlingen melden bij de **achteringang van Teylers Museum:**

Nauwe Appelaarsteeg 3 (bereikbaar via de Bakenessergracht of de Damstraat). Fietsen kunnen in enkele rijen tegen de muur van de Philharmonie in de Wijde Appelaarsteeg gezet worden, of op standards op het plein Philip Frank. Ook is de gratis fietsenstalling in de Smedenstraat een mogelijkheid. Dit is 5 minuten lopen.

Het bezoek duurt in totaal 1,5 uur (90 min). De klas wordt door de museumdocenten ontvangen. Jassen en tassen worden in een afsluitbare kast geplaatst. Een klas van meer dan 15 (en max. 30) leerlingen wordt in twee subgroepen gesplitst: A en B. Subgroep A bezoekt eerst de Bibliotheek, de Postkamer en de 1^e Schilderijenzaal; subgroep B krijgt een demonstratie van de Grote Elektriseermachine (indien beschikbaar) en bezoekt de Ovale Zaal. Na ca. 40 minuten wordt er gewisseld. Beide groepen staan onder begeleiding van een museumdocent en een eigen schooldocent.

Leerlingen mogen hun smartphones meenemen, want onderdeel van het bezoek is foto's in het museum nemen van objecten die zij zelf een goed voorbeeld vinden van kenmerkende aspecten van de Verlichting. Deze foto's kun je na het bezoek aan het museum op school met elkaar bespreken. Fotograferen mag, mits zonder flits.

Bij de start van de rondleiding wordt aandacht besteed aan de huisregels van het museum:

- Graag kijken met je ogen, niet met je handen;
- Graag bij elkaar blijven in de groep;
- Graag zachtjes praten, om andere bezoekers niet te storen;
- Graag rustig lopen, niet rennen;
- Foto's mogen gemaakt worden, maar alleen zonder flits;
- Eigen eten en drinken mag niet mee het museum in genomen worden.

a. De Bibliotheek

Er ligt een aantal werken klaar voor de groep:

- *Encyclopédie van Diderot en d'Alembert* (Frontispice deel 1 en planches deel A)
- Bernard Picart: *Cérémonies et coutumes religieuses* (deel 5 over de Islam)
- *Voltaire in de Elyseese Velden ontvangen door Henri IV* (grafiek, facsimile)

Leerlingen bekijken de Frontispice van de Encyclopédie onder leiding van de museumdocent en enkele planches (afbeeldingen) uit deel A. Samen filosoferen ze over de betekenis van de Encyclopédie voor de Verlichting en voor onze huidige maatschappij. Het belang van kennis voor het toepassen van tolerantie en begrip (wat de leerlingen ontdekten in de Verhandelingen van het Godgeleerd Genootschap) komt terug in deel 5 van de serie *Cérémonies et coutumes religieuses* (ca. 1730) van Bernard Picart, waarin alle gebruiken en gewoontes van de Islam worden behandeld. Ook de grafische prent waarop Voltaire wordt ontvangen op de Elyseese Velden door koning Henri IV sluit hierop aan. Henri IV liet officieel in het Edict van Nantes (1598) vastleggen dat zowel de katholieken als de protestanten hun godsdienst openlijk mochten belijden. Hij was dus een goed voorbeeld van religieuze tolerantie. Voltaire streed ook voor (religieuze) tolerantie. De combinatie van Henri IV en Voltaire in 'de hemel' is dus zeker betekenisvol op deze prent.

In de Bibliotheek komen de volgende kenmerkende aspecten van de Verlichting aan bod:

- Kant (*Sapere Aude* - Durf te denken), d.m.v. de Encyclopédie. De hele Bibliotheek is een voorbeeld van de wil om kennis te verzamelen en te delen.
- Voltaire (vrijheid van godsdienst, religieuze tolerantie), d.m.v. B. Picart - deel 5 over de Islam, en de prent van Voltaire met Henri IV

b. De Postkamer

D.m.v. een bezoek aan de postkamer worden de genootschappen van Teylers Stichting besproken. Hier liggen nog altijd stapels (door Teylers Stichting) uitgeschreven prijsvragen en hun antwoorden. Hiermee wordt het begrip 'genootschap' en 'prijsvraag' een stuk concreter voor de leerlingen.

De volgende kenmerkende aspecten van de Verlichting komen aan bod:

- Kant (Sapere Aude - Durf te denken), d.m.v. uitleg over het begrip 'Genootschappen'

c. De Ovale Zaal

De Ovale Zaal uit 1784 is de oudste zaal van Teylers Museum, en daarmee het deel dat het best past binnen de Verlichtingsgedachte. Alle belangstellingsgebieden van de Verlichting werden er verzameld: boeken (kennis), wetenschappelijk instrumenten, vondsten uit de natuur (fossielen & mineralen), munten en penningen (weerslag van de geschiedenis) en kunst (prenten). Het is eigenlijk de Encyclopedie – of Wikipedia - in 3D.

In de Ovale Zaal wordt vooral de link gelegd naar de Wetenschappelijke revolutie die plaatsvond tijdens de Verlichtingsperiode. Daarbij ligt de nadruk op het utilitarisme: het streven om de nieuwste wetenschappelijke inzichten en ontdekkingen tot nut te laten zijn voor de mens en de maatschappij. Er is een aantal voorbeelden te vinden, aan de hand waarvan de toepassing van de nieuwe wetenschappelijke kennis getoond kan worden, en waarmee aantoonbaar het welzijn van de mensen verbeterde:

- Donderhuisje
- Zuil van Volta
- Papiniaanse pot ('snelkookpan')
- Blaasrad van Desaguliers

In de Ovale Zaal komen de volgende kenmerkende aspecten van de Verlichting aan bod:

- Kant (Sapere Aude - Durf te denken): de hele Ovale Zaal is een voorbeeld van de wil om kennis te verzamelen en te delen
- Spinoza (verandering wereldbeeld, natuurwetten, wetenschappelijke revolutie), d.m.v de voorbeelden van het empirisme en utilitaire wetenschappelijke toepassingen

d. De Grote Elektriseermachine

Toen Napoleon Bonaparte als keizer van Frankrijk (waarbij Nederland was ingelijfd) het museum bezocht op 24 oktober 1811, stond directeur Martinus van Marum klaar om hem de grote Elektriseermachine te laten zien. Van heinde en verre kwamen bezoekers dit spectaculaire 'Big Science' instrument bekijken, en zo ook Napoleon. Helaas voor hem was het herfstachtig weer, vochtig en nat, waardoor de machine het niet wilde doen... Statische elektriciteit doet zich eerder voor in droge omstandigheden: in Nederland dus met krakend droog vriesweer. Het museum heeft een replica van de Grote Elektriseermachine laten bouwen die gedemonstreerd kan worden in de juiste klimatologische omstandigheden. Het is een spectaculaire ervaring om hier en nu wél te zien wat Napoleon niet te zien kreeg!

Tijdens de demonstratie van de Grote Elektriseermachine komt het volgende kenmerkende aspect van de Verlichting aan bod:

- Spinoza (verandering wereldbeeld, natuurwetten, wetenschappelijke revolutie), d.m.v. het experiment met de machine

e. De Eerste Schilderijenzaal

In deze zaal wordt de map met Britse spotprenten bekeken. Hier worden de politieke ideeën van de Verlichting besproken, en dan vooral de kritische ontvangst daarvan (in Engeland). De volgende prenten worden bekeken:

- *A democrat* (James Gillray)
- *The gradual abolition of the slave trade* (Isaac Cruikshank)
- *Vices overlook'd in the new Proclamation* (James Gillray)
- *The grand monarck discovered in a pot de chambre* (Thomas Rowlandson)

De volgende kenmerkende aspecten van de Verlichting komen aan bod:

- Voltaire (vrijheid van meningsuiting en gelijkheid)
- Politieke evenementen in de Franse Revolutie

f. Vrije opdracht

Aan het eind van de rondleiding krijgen de leerlingen ca. 5 minuten de tijd om rond te lopen door de verschillende zalen van het museum, en op zoek te gaan naar objecten die hen treffen en/of opvallen als kenmerkend voor de Verlichting. Hiervan nemen ze foto's met hun mobiel mits zonder flits, die ze terug op school met elkaar kunnen vergelijken en bespreken. Handig is om ook het bijbehorende bordje te fotograferen, om op de website informatie erover te kunnen opzoeken.

5 Terug op school (optioneel)

Als afsluiting van het programma kun je de foto's die de leerlingen hebben genomen met elkaar bespreken. Dit kan aan de hand van bijvoorbeeld de volgende vragen:

- Wat zijn de objecten die ze gefotografeerd hebben?
- Kunnen ze er op de site (www.teylersmuseum.nl) meer achtergrondinformatie over terugvinden?
- Zijn het goede voorbeelden van kenmerkende aspecten van de Verlichting?
- Wat vinden de leerlingen het beste voorbeeld?
- Ook als het niet per se een goed voorbeeld is, kan het natuurlijk een heel interessant object zijn. Waarom viel het ze op en hebben ze het gefotografeerd?

Tevens kun je 'schaduwkanten' van de Verlichting met elkaar bediscussiëren. Hieronder volgen enkele suggesties voor discussiepunten. Maar je kunt natuurlijk heel goed zelf ook andere bedenken.

De 'classificatie' van mensen vs het principe van gelijkheid

Filosofen uit de 18e eeuw pleitten voor gelijkheid tussen mensen, en tegelijkertijd verdeelden ze de mens voor het eerst in rassen. In de periode 1730–1800 zien we het hoogtepunt van de slavenhandel maar ook van het Verlichte denken. *Hoe verhouden die twee gedachtes zich tot elkaar, hoe worden ze verenigd in het Verlichtingsdenken?*

Carolus Linnaeus was een Zweedse naturalist, arts en plantkundige. Hij wordt de 'vader van de taxonomie' genoemd: hij stond aan het begin van de huidige systemen van wetenschappelijke nomenclatuur en classificatie. In de *Systema Naturae* deelde Linnaeus de mens voor het eerst in samen met de andere dieren. Onder de viervoetige dieren (Quadrupeda) richtte hij de orde Anthropomorpha ('mensvormig') op, met daarin de mens, de apen en de luiaards (!). Hij gaf de mens de Latijnse naam *Homo sapiens*. Hij verdeelde ze in vier 'variëteiten', één uit elk continent en met een andere huidskleur: Europeanen (wit), Amerikanen (rood), Aziaten (bruin) en Afrikanen (zwart).

Ergens in de jaren 1750 begon Linnaeus met het herzien van zijn classificatie van mensen: hij voegde fysieke en morele eigenschappen toe aan geografie en huidskleur. De systematische classificatie maakte plaats voor een waardeoordeel.

Tijdgenoot Buffon bekritiseerde die aanpak. Hij herkende zes grote groepen binnen het menselijk ras: Lappen, Tartaren, Zuid-Aziaten, Europeanen, Ethiopiërs en Amerikanen. De verschillen in huidskleur en schedelvorm waren volgens Buffon helemaal niet van biologische oorsprong, maar volledig het resultaat van klimaat, dieet en gedrag die over een lange periode op het menselijk organisme inwerkten. Hij verdedigde expliciet de menselijkheid van Afrikanen en hekelde de "eeuwige schande" van de slavenhandel. Volgens hem waren domheid en wreedheid royaal verdeeld over alle volkeren van de wereld.

De meeste Verlichte filosofen volgden Buffon en het idee van monogenisme: een gemeenschappelijke oorsprong en afstamming van alle mensen. Voor hen kon iedereen de hoogste staat van beschaving bereiken, zoals in Europa en China. Iedereen heeft dus het potentieel om te 'groeien', en heeft daarmee ook recht op gelijke behandeling (dit was de basis van antislavernij-beweging). Het motief dat door de Verlichting liep was een acceptatie van de superioriteit van de Europese *beschaving*, een sterk Eurocentrisch ideaal, waar 'wit' als de meest ontwikkelde, mooiste en wenselijke vorm geldt. Europa wordt gezien als de culminatie van de vooruitgang in geschiedenis. Andere beschavingen zaten gewoon in andere punten van de tijdlijn (erachter, vooral). Verlichtingsdenkers geloofden bovendien vurig in vooruitgang als kenmerk van de mensheid. Ze geloofden ook dat onderwijs de motor van sociale verandering kon zijn.

Verlichtingsfilosofen beschouwen *gelijkheid* als een universeel recht: het moet universeel toegepast worden. Het brengt rechten met zich mee, maar ook plichten. Soms heeft men geen invloed op verschillen (bv. het milieu waar iemand geboren is, of onze aangeboren talenten en vermogens). Degene die daar wel invloed op kan uitoefenen is dan ook moreel verplicht om zichzelf en anderen te helpen. De regering is daarom ook verplicht om iedereen te helpen en beschermen, en de burgers, die allemaal recht hebben op deze bescherming, zijn dan verplicht om alle wetten en regels in acht te nemen. Volgens het artikel over 'Egalité' in de Encyclopédie zijn de rechten die voortvloeien uit gelijkheid: persoonlijke vrijheid, arbeidsvrijheid (het recht om van de vruchten van eigen werk te genieten en dus ook tegen slavernij), vrijheid van meningsuiting, vrijheid van Godsdienst.

In de 19e eeuw worden de 18e-eeuwse classificaties van de mens ingezet in hiërarchische categorieën om de slavernij in stand te kunnen houden. Slavenhouders en politici grijpen terug op het idee van *ras* als een biologisch feit: 'ras' bepaalde de fysieke, intellectuele en morele kenmerken. De geschiedenis van de concepten *ras* en *racisme* in de 18e en 19e eeuw is zeer complex. Het is daarom belangrijk om het onderscheid te maken tussen *ras* en *racisme*. In de 19e eeuw verandert het 18e-eeuwse Verlichtingsdenken over menselijke variëteit in een obsessie met raciale verschillen. Verlichtingsdenkers gebruikten *ras* niet als een rechtvaardiging of verklaring van ongelijkheid en de slavernij; het begrip '*racisme*' (de opvatting dat het ene menselijk 'ras' superieur is aan het andere) kwam vooral op in de 19e eeuw. Vooral in de 2e helft van de eeuw vonden vele filosofen en natuurwetenschappers het vanzelfsprekend dat mensen konden worden onderverdeeld in een aantal wezenlijk verschillende groepen. Voor Verlichtingsdenkers waren verschillen tussen mensengroepen iets dat verklaard moest worden, niet, zoals 19e-eeuwse wetenschappers gingen geloven, iets dat al het andere verklaarde – de vermeende 'natuurlijke superioriteit' van de witte mens en het recht om de slavernij in stand te houden.

De 'Volonté générale' (de volkswil) van Rousseau

Eén van de gevolgen van een fanatieke interpretatie van de Verlichtingsideeën van Rousseau was de Terreur tijdens de Franse Revolutie. Wat kunnen de leerlingen over de ideeën van Rousseau te weten komen (op internet, of in boeken)? Wat is bijvoorbeeld de 'Volonté générale', en hoe kun je Rousseaus ideeën hierover in verband brengen met de Terreur van Robespierre? En actueler nog: met huidige populistische figuren als Geert Wilders en Donald Trump?

De vrijheid van meningsuiting

Voltaire verdedigde de vrijheid van meningsuiting: het voorbeeld van de affaire van Jean Calas wordt hierbij vaak vermeld. De strijd voor de vrijheid van meningsuiting was nieuw in zijn tijd, en vooral gericht tegen de censuur en repressie van de staat en de kerk. Burgers moeten vrij zijn om het oneens te zijn met (de macht van) de koning of de kerk, en hun eigen mening te uiten. Maar is dit nog steeds de inhoud van 'de vrijheid van meningsuiting' waar in de huidige tijd zo mee wordt beschermd – je mag zeggen wat je denkt? Of is de inhoud van dit begrip steeds verder opgerekt? Worden er nog wel 'meningen' geuit, of zijn het 'beledigingen'? Waar vinden leerlingen dat de grens ligt? Of is er geen grens aan wat je tegen elkaar mag zeggen?

6 Bijlagen

Bijlage I: Personificaties op de Frontispice van de Encyclopédie

Onder een tempelgewelf met Ionische zuilen staat de Waarheid in het midden [zie de voorkant van deze handleiding]. Haar stralende licht doet wolken en nevels oplossen en verdwijnen. Rechts van haar helpen de Rede en Wijsbegeerte (Filosofie) haar zich te ontdoen van haar sluiers. Rechts achter de Filosofie staan de Herinnering en de oude Geschiedenis. Vlak onder haar schrijft de moderne Geschiedenis de annalen en steunt daarbij op de Tijd. Aan de voeten van de Waarheid zit de Godgeleerdheid (Theologie) in haar stralende licht. Links van de Waarheid staat de Verbeelding klaar om haar te kronen met een bloemenkrans. Aan haar voeten zitten de literaire kunsten: Poëzie, Pastorale (herdersspel), Epiek (verhalende literatuur), Satire (spot) en Drama (theater). Vlak daaronder zitten de vier kunsten: Muziek, Schilderkunst, Beeldhouwkunst en Bouwkunst. Op dezelfde hoogte, meer naar rechts, zitten de Astronomie, Geometrie en Natuurkunde (Fysica). Aan hun voeten zitten de wetenschappen Optica, Botanie, Chemie (Scheikunde) en de Landbouw. Ten slotte zijn helemaal beneden de ambachten en beroepen te zien die voortkomen uit de wetenschappen.

Opvallend afwezig in deze symboliek zijn de Kerk, de Staat, de privileges van de Adel en Geestelijkheid, de Universiteiten en God. In veel landen was de Encyclopédie daarom verboden.

Bijlage II Voorbeelden in de Verhandelingen van het Godgeleerd Genootschap

Op de volgende bladzijden zijn goede voorbeelden van de Verlichtingsgedachte te vinden:

<i>Voorreden</i> , p. I, VI, VII:	Kennis over godsdienst, de gebruiken, de diensten om God te vereren, gaat ongelooft, bijgeloof, vooroordelen en 'dweperij' tegen, en ondersteunt daarmee dus tolerantie.
<i>Berigt</i> , p. XIII:	De 18 ^e eeuw is de 'eeuw der Genootschappen' en de eeuw 'der aankwekingen van alle nutte Kunsten & Wetenschappen' (= de Verlichting).
p. XV:	De doelstellingen van het Genootschap worden toegelicht (onderzoeksvraagstellingen en prijsuitreiking met medaille).